

Плахотя Юлія Віталіївна

студентка групи ППМ-1-15-2.0д, VI курс, напрям підготовки «Практична психологія»
giuliaplakhotia@gmail.com

Науковий керівник

Клібайс Тетяна Володимирівна

кандидат психологічних наук, доцент кафедри практичної психології Інституту людини
Київського університету імені Бориса Грінченка

t.klibais@kubg.edu.ua

СПІВВІДНОШЕННЯ ВІКТИМНОСТІ ТА АДАПТАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Анотація. У статті проаналізовано витоки понять «віктимність» та «адаптаційний потенціал», встановлено залежність концепцій, сформовано теоретичну модель співвідношення віктимності та адаптаційного потенціалу. Проаналізовано особливості і форми прояву віктимності студентської молоді в умовах нинішнього становища соціальної сфери; акцентовано увагу на взаємодії адаптаційного потенціалу як з позитивного, так і з негативного боку з віктимністю студентської молоді.

Ключові слова: віктимність, адаптаційний потенціал особистості, віктимізація, соціально-психологічна адаптація.

Актуальність та доцільність дослідження. Тема віктимності є досить значущою для українців на тлі подій останніх трьох років, та бере початок в глибинах історії всього народу. Зараз на прояви віктимності у різних вікових категорій впливає велика кількість чинників: загальна соціальна стурбованість через недостатнє забезпечення особистої безпеки, проблеми розвитку економіки та політичні зміни, що мають безпосередній вплив на прояви віктимної поведінки у кожного громадянина. Особливо це стосується студентської молоді, оскільки саме студенти стоять на порозі самоактуалізації; в цей час відбувається становлення життєстійкості та формування сенсу життя.

Так, зміни сучасного світоіснування супроводжуються структурною зміною злочинності і темпів її зростання, збільшенням стихійної віктимізації, зменшенням почуття общинної солідарності і залежності в процесі урбанізації. Зазначені зміни призводять до збільшення страху перед злочинністю і громадським прагненням до підвищення власної безпеки, захищеності нації, громади, індивіда від будь-яких видів загроз.

Таким чином, в цій статті було здійснено спробу розглянути проблему взаємозв'язку віктимної поведінки та особистісного адаптаційного потенціалу з тим, щоб пов'язати концептуальні положення віктимологічної теорії з результатами емпіричного дослідження особистісних характеристик студентської молоді. Тим самим, актуальність роботи обумовлена недостатнім вивченням такого аспекту віктимності як залежність її формування від особистісного адаптаційного потенціалу.

Аналіз останніх публікацій. При вивченні психологічної наукової літератури було помічено, що на сьогодні, існує два основних напрямки вивчення віктимології: з одного боку, віктимологію розглядають з позиції юридичної психології, обмежуючи її вивчення кримінологією (В. Бумаженко, Т. Варчук, В. Туляков) [2, 3, 13]. Роботи цих авторів стосуються вивчення жертв насилля, психологічних особливостей дітей та підлітків в межах розвитку судово-психіатричної експертизи. З другого ж боку, психологію поведінки жертви розглядають як самостійну науку (І. Малкіна-Пих, Д. Ривман, Л.Франк) [9, 12, 14], яка вивчає поведінку жертви реальної та потенційної спільно з іншими галузями теоретичної та практичної психології: сімейна психологія, психологія стресу, консультування, дитяча, клінічна, когнітивна, загальна, соціальна, педагогічна, оскільки для вивчення психології жертви потрібно мати уявлення про її пізнавальні процеси, психічні властивості та стани.

На основі аналізу ідей віктимологів було виявлено, що «віктимність» та «віктимізація» – поняття найбільш специфічні та значущі для віктимології як науки та практичної діяльності. Віктимність розуміється більшістю представників цієї галузі психології як здатність ставати жертвою злочину при певних обставинах. Водночас віктимізація визначається вченими як процес перетворення людини з віктимним потенціалом на реальну жертву, тобто віктимізація є результатом жертвовної поведінки. Таким чином, відмічається деяка неузгодженість у визначенні терміну «віктимність» деякими авторами: Л. Франк визначає віктимність як здатність, В. Полубинський як потенційну здібність,

Д. Ривман як придатність, В. Рибальська як можливість стати жертвою. Все ж, на нашу думку, найбільш влучним є визначення О. Андроннікової, яка розглядає віктимність як комплекс якостей людини, що обумовлені соціальними та біологічними умовами, які сприяють дезадаптивному стилю реагування, що призводить до нанесення шкоди її психоемоційному або фізичному здоров'ю, а віктимізацію як спосіб реалізації особистісної віктимності [14, 10, 12].

Більшість вчених виділяють основні чинники віктимності: вік, стать, роль та статус особистості, що стала жертвою. Д. Ривман і Н. Бумаженко також виділяють морально-психологічні фактори як одну з умов віктимізації особистості [12, 2].

У сучасній науковій літературі спостерігається безліч робіт як вітчизняних (Ф. Березін, М. Григор'єва, В. Гриценко, М. Гуліна, Л. Дика, А. Маклаков, Ю. Олександрівський, та ін.), так і зарубіжних (А. Kristof, R. Lasarus, D. Myers, J. Norem, H. Thome та ін.) авторів, в яких наголошується на необхідності вивчення особистісного адаптаційного потенціалу, а саме йдеться про важливість вивчення соціальних і психологічних механізмів адаптації, які вимагають теоретичних і прикладних досліджень, спрямованих на виявлення системоутворювальних факторів адаптаційного потенціалу особистості (А. Маклаков, І. Красильников) [8].

Адаптація розглядається вітчизняними вченими як двосторонній процес власного пристосування до змінених умов довкілля та здатність змінювати умови задля власного комфорту. У зв'язку з цим, можна перейти до розгляду значення поняття «особистісний адаптаційний потенціал», яке запропонував А. Маклаков, та формулював його так: «взаємопов'язані між собою психологічні особливості особистості, що визначають ефективність адаптації та ймовірність збереження професійного здоров'я», до якого він також зараховував самооцінку, конфліктність, нервово-психічну стійкість, моральні якості, орієнтацію на існуючі норми поведінки [8].

Варто зазначити, що проявляється адаптаційний потенціал буде на трьох рівнях: когнітивному (наявність певних умінь, установок, поглядів, знань,

розвиток інтелекту), емоційному (самооцінка, рівень домагань, тривожність) та поведінковому (характер поведінки в умовах довкілля та відносин з іншими людьми, рівень емоційної стійкості).

Основними структурними елементами особистісного адаптаційного потенціалу, на думку Д. Леонт'єва, І. Короткової, С. Посохової, будуть: самооцінка, моральні якості, поведінкові патерни, конфліктність, стійкість психіки [7, 6, 11].

З погляду таких вчених, як І. Дмитрієва, О. Воскресенко, М. Буланова-Топоркова, С. Самигіна, студентів можна розглядати в межах трьох аспектів: соціального (що обумовлено приналежністю студента до певної соціальної групи та виконання ним соціальних ролей та функцій майбутнього фахівця); біологічного (який включає тип нервової діяльності, рефлексії, соматичний тип, психомоторику та ін.); психологічного (єдність психічних процесів, станів, рис та властивостей особистості, до яких відносяться характер, темперамент, спрямованість, здібності, від яких залежить протікання психічних процесів) [5, 4, 1].

Так, попередньо згадані вчені у переважній більшості схиляються до думки про те, що на формування віктимності у студентів мають вплив особистісні якості та деякі з них вказують на відсутність особистісної ідентифікації студентів та конкретної моделі поведінки в стресовій ситуації, що, відповідно, є показником несформованості адаптаційного потенціалу.

Формулювання цілей статті (постановка завдань). Метою роботи є узагальнення та емпіричне дослідження співвідношення особистісного адаптаційного потенціалу та віктимності у студентської молоді.

Виклад основного матеріалу дослідження. У процесі теоретичного аналізу літератури було створено теоретичну модель взаємодії віктимності та особистісного адаптаційного потенціалу. У людини з поведінкою жертви мало розвинений адаптаційний потенціал, що призводить до нездатності людини долати складні ситуації, тобто нездатності застосувати механізми акомодатії та

асиміляції, що, у свою чергу, може слугувати причиною розвитку психотравматичного стресового розладу. Інакше кажучи, перед будь-якою людиною з'являється два варіанти реагування на стресову подію: активний, що передбачає активне включення всіх ресурсів для боротьби з негативним впливом та пасивний, який спрямований на мирне подолання конфлікту чи просто співіснування з подразником, який полягає у готовності покірливо переносити натиск.

Враховуючи вищесказане, можна побудувати модель взаємодії віктимності та особистісного адаптаційного потенціалу (див. рис. 1).

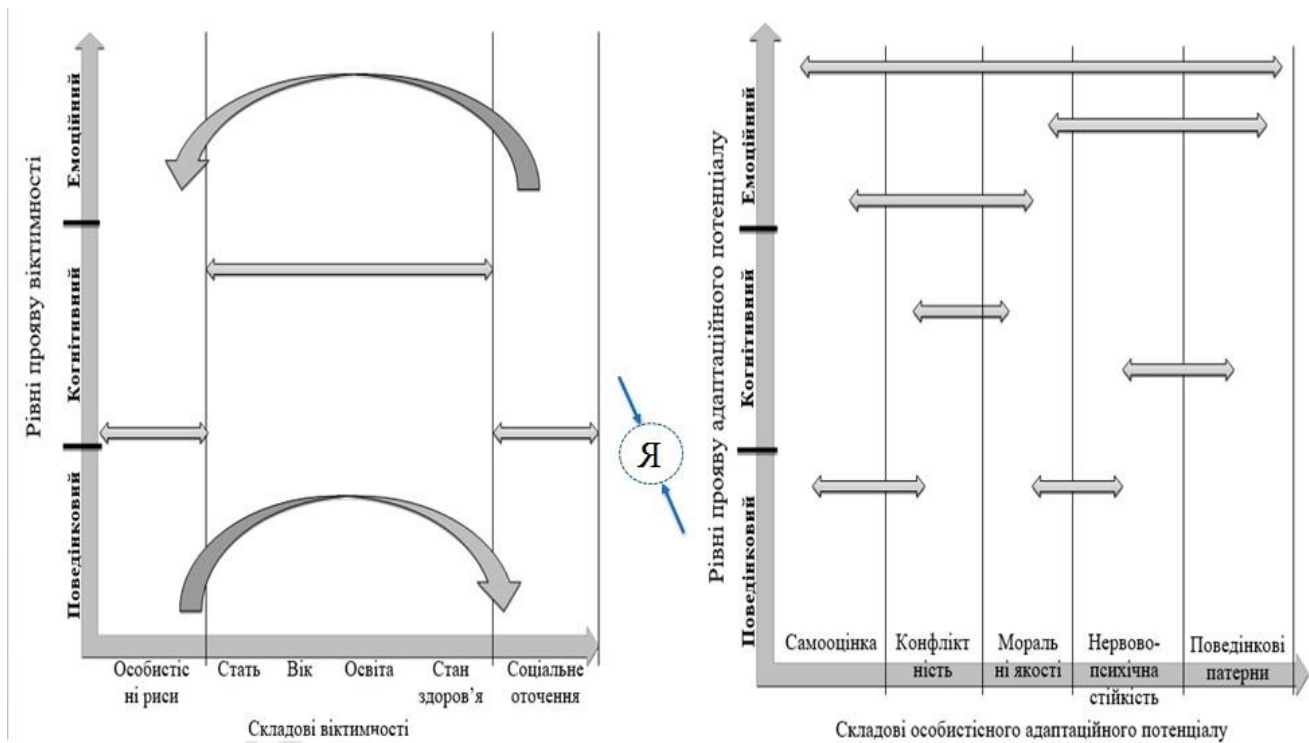

Рис. 1. Теоретична модель взаємодії віктимності та особистісного адаптаційного потенціалу.

З погляду на запропоновану модель стає зрозуміло, що обидві характеристики мають вплив на людину, при цьому віктимність несе в собі негативну характеристику, в той час, як особистісний адаптаційний потенціал нейтралізує її негативний вплив.

З метою підтвердження дійсності такої моделі упродовж 2016-2017 років було проведено емпіричне дослідження взаємодії вищезгаданих аспектів, на базі Київського університету імені Бориса Грінченка та Київського національного торговельно-економічного університету. Вибірку склали 43 особи віком від 18 до 20 років, що навчаються за напрямком підготовки «Психологія». Дослідження було проведено за допомогою методу тесту.

Для вирішення зазначених завдань у дослідженні були використані такі психодіагностичні методики: методика «Схильність до віктимної поведінки» (О. Андроннікова) – для емпіричного дослідження особливостей прояву віктимності; методика діагностики соціально-психологічної адаптації особистості (К. Роджерс і Р. Даймонд), багаторівневий особистісний опитувальник (А.Маклаков, С. Чермянін).

З метою встановлення специфіки взаємозв'язку показників професійної ідентичності використовувався кореляційний аналіз. Нами застосовувався коефіцієнт кореляції r-Пірсона.

Нами були виявлені значущі кореляції за шкалами опитувальника схильності до віктимної поведінки та опитувальника соціально-психологічної адаптації: слабкий прямий взаємозв'язок між агресивною поведінкою та неприйняттям інших ($r=0,499$, $p\leq 0,01$). Таким чином, чим частіше у людини прояви агресивної поведінки, тим вище у неї показник неприйняття інших, як одного з проявів захисного механізму проекції: коли неприйняття своєї особистості переноситься на оточуючих та проявляється в недовірі, підозрілості, негативних почуттях до них. Встановлено також прямий зв'язок схильності до залежної поведінки та неприйняття інших ($r=0,478$, $p\leq 0,01$), що вказує на можливість наявності заниженої самооцінки цієї групи опитуваних, що призводить до соціальної та, як наслідок, особистісної адаптації.

Далі представляємо результати отримані в ході статистичної обробки даних, отриманих при аналізі кореляції шкал опитувальника схильності до віктимної поведінки та багаторівневого особистісного опитувальника. Було виявлено, що

існують слабкі зворотні зв'язки між схильністю до залежної віктимної поведінки та поведінковою регуляцією ($r = -0,345$, $p \leq 0,05$), а також особистісним адаптаційним потенціалом; між реалізованою віктимністю ($r = -0,470$, $p \leq 0,01$) і поведінковою регуляцією ($r = -0,353$, $p \leq 0,05$). Дані, отримані в результаті кореляційного аналізу можна пояснити тим, що для осіб з високим рівнем регуляції власної поведінки характерна самостійність, висока самооцінка, такі особи здатні регулювати власну взаємодію з навколишнім середовищем та соціальним оточенням, внаслідок чого вони рідко втрапляють в небезпечні ситуації, в яких би реалізувався їх віктимний потенціал. Оскільки залежна поведінка сама по собі є показником доволі слабкої особистісної координації, то вона є характерною для прямо протилежної особистості, яка реалізує залежність як спосіб пристосування до важких для неї умов діяльності та спілкування за допомогою факторів, які допомагають «відпочити» від складної ситуації. Особливо це виявляється на фоні стандартів сучасного суспільства, що підтримує різні рекламні види залежної поведінки (маються на увазі залежності, починаючи від їжі та солодощів, музики та закінчуючи ніотиновою, алкогольною та наркотичною залежністю) та при цьому знижує рівень соціального схвалення й унеможливорює збереження нервово-психічної стійкості, які є складовими поведінкової регуляції, що призводить до втілення віктимного потенціалу і реалізації віктимної поведінки.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи викладене, можна зробити висновок, що у сучасній психологічній науці віктимність визначається як здатність ставати жертвою злочину при певних обставинах, комплекс якостей людини, що обумовлені соціальними та біологічними умовами, які сприяють дезадаптивному стилю реагування людини, що призводить до шкоди її психоемоційному або фізичному здоров'ю; а особистісний адаптаційний потенціал – сукупність пов'язаних між собою психологічних ознак особистості, які гарантують підвищення стійкості в процесі

подолання несприятливих умов навколишнього середовища, ознака особистісної зрілості.

Після аналізу числових даних нами було виявлено, що переважна більшість опитуваних мають середній та низький рівень зазначених показників, при цьому реалізація віктимних спонукань у переважній більшості учасників дослідження на низькому рівні, а високі показники було виявлено за шкалою самоприйняття та домінування. За шкалами особистісного адаптаційного потенціалу показники знаходяться на низькому рівні.

При застосуванні кореляційного аналізу з метою встановлення специфіки взаємозв'язку показників віктимності особистості та особистісного адаптаційного потенціалу дійшли висновку, що найбільшу кількість кореляційних зв'язків між змінною залежної віктимної поведінки з показниками шкал опитувальників К. Роджерса, Р. Даймонда та А. Маклакова, С. Чермяніна, що визначають рівень адаптації та адаптаційного особистісного потенціалу. Можливо, це пов'язано з тим, що особистісний адаптаційний потенціал розвивається у тому випадку, коли добре розвинені особистісні якості спілкування та взаємодії з оточуючими, високий рівень соціалізації та психологічної стійкості людини. Наявність віктимної поведінки сама по собі знижує можливість підвищення власного статусу в суспільстві, як однієї зі складових адаптивного потенціалу, що призводить до загальної дезадаптації особистості.

Загалом, результати підтверджують створену модель взаємодії віктимності та особистісного адаптаційного потенціалу, яка відтворює взаємодію схильностей до різних типів віктимної поведінки на поведінковому, когнітивному, емоційному рівнях. При цьому, розвиток кожного з чинників віктимності безпосередньо впливає на самооцінку, конфліктність, моральні якості, нервово-психічну стійкість та поведінку особистості, які є складниками адаптаційного потенціалу, оскільки особистість розвивається як за допомогою зовнішнього середовища, за допомогою навчання з дитинства, так і самостійно, за допомогою системи власних домагань та бажань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Буланова-Топоркова М. В. Педагогика и психология высшей школы: учеб. пособ. / М. В. Буланова-Топоркова, С. И. Самыгин. – Ростов н/Д. : Феникс, 2002. – 544 с.
2. Бумаженко Н. И. Виктимология : учеб.-метод. пособ. / Н.И. Бумаженко. – Витебск. : УО «ВГУ им. П.М. Машерова», 2010. – 115 с.
3. Варчук Т. В. Виктимология: учеб. пособ. для студентов вузов, обучающихся по специальности «Юриспруденция» / Т. В. Варчук, К. В. Вишневецкий; [под. ред. С. Я. Лебедева]. – М. : ЮНИТИ – ДАНА: Закон и право, 2008. – 191 с.
4. Воскресасенко О. А. Учёт возрастных особенностей студентов как предпосылка формирования социальной адаптивности будущих педагогов в вузе / О. А. Воскресасенко // Современные проблемы науки и образования. – 2014. – № 2. – С. 274-275.
5. Дмитриева И. А. Рефлексивная самооценка потенциальной индивидуальной виктимности студентов вуза / И.А. Дмитриева, И.А. Кибальченко // Народное образование. – 2012. – № 4. – С. 114-121.
6. Короткова И. А. Исследование адаптационного потенциала личности у подростков и молодежи: Материалы научно-практической конференции / И.А. Короткова // Ананьевские чтения – 2005 / [под ред. Л.А. Цветковой, Л.М. Шипицыной]. – СПб. : СПбГУ, 2005. – С. 578–580.
7. Леонтьев Д. А. Личностное в личности: личностный потенциал как основа самодетерминации // Ученые записки кафедры общей психологии МГУ им. М.В.Ломоносова / [под ред. Б.С. Братуся, Д. А. Леонтьева]. – Вып. 1. – М. : Смысл, 2002. С. 56-65.
8. Маклаков А. Г. Личностный адаптационный потенциал: его мобилизация и прогнозирование в экстремальных условиях / А. Г. Маклаков // Психологический журнал. – 2001. – № 1. – С. 16-24.
9. Малкина-Пых И. Г. Виктимология. Психология поведения жертвы / И. Г. Малкина-Пых. – М. : Изд-во Эксмо, 2006. – 1008 с.
10. Полубинский В. И. Виктимологические аспекты профилактики преступлений / В.И. Полубинский. – М. : 1980. – 218 с.
11. Посохова С. Т. Психология адаптирующейся личности: дисс. ... д-ра психол. наук : 19.00.01 / С. Т. Посохова. – СПб. : 2001. – 393 с.
12. Ривман Д. В. Виктимология / Д. В. Ривман, В. С. Устинов. – СПб. : Изд. Санкт-Петербургского университета, 2000. – 215 с.
13. Туляков В. А. Виктимология. Социальные и криминологические проблемы : [моногр.] / Туляков В. А. – Одесса.: Юрид. л-ра, 2000. – 336 с.
14. Франк Л. В. Виктимология и виктимность / Л. В. Франк. – Душанбе. : 1972. – 113 с.

СООТНОШЕНИЕ ВИКТИМНОСТИ И АДАПТАЦИОННОГО ПОТЕНЦИАЛА СТУДЕНЧЕСКОЙ МОЛОДЕЖИ

Плахотя Юлия Витальевна

студентка группы ПШМ-1-15-2.0д, VI курс, специальность «Практическая психология»

giuliplakhotia@gmail.com

Научный руководитель

Клибайс Татьяна Владимировна

кандидат психологических наук, доцент кафедры практической психологии Института человека Киевского университета имени Бориса Гринченко

© Ю.В. Плахотя, Т.В. Клибайс

t.klibais@kubg.edu.ua

Аннотация. В статье проанализированы истоки понятий «виктимность» и «адаптационный потенциал», установлена зависимость концепций, сформирована теоретическая модель соотношения виктимности и адаптационного потенциала. Проанализированы особенности и формы проявления виктимности студенческой молодежи в условиях нынешнего общего положения социальной сферы; акцентировано внимание на взаимодействии адаптивного потенциала как с положительной, так и с отрицательной стороны с виктимностью студенческой молодежи.

Ключевые слова: виктимность, адаптационный потенциал личности, виктимизация, социально-психологическая адаптация.

CORRELATION OF VICTIMALITY AND PERSONAL ADAPTIVE POTENTIAL OF STUDENTS' YOUTH

Yuliia V. Plakhotia

studentgroup1-15-2.0 VII PPD – coursespecialty "PracticalPsychology"

giuliaplakhotia@gmail.com

Supervisor

Tetiana V. Klibais

Ph.D. in Psychology, associate Professor of Practical Psychology Department of Institute of Human Sciences of Borys Grinchenko Kyiv University

t.klibais@kubg.edu.ua